

Ryszard Rapacki

**Tezy wystąpienia na seminarium PTE/PAN/FE „Koniec historii czy koniec kapitalizmu?
Kierunki i granice ewolucji kapitalizmu”**

Warszawa, 21 kwietnia 2021

*Ewolucja i perspektywy kapitalizmu patchworkowego w Polsce i Europie
Środkowo-Wschodniej*

I. Układ wystąpienia

- a. Istota i cechy kapitalizmu patchworkowego.
- b. Ewolucja kapitalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej z perspektywy teorii systemu światowego i teorii postkolonialnej).
- c. Próba interpretacji zmian modelu kapitalizmu w Polsce i na Węgrzech po 2015 r.
- d. Możliwe kierunki wpływu pandemii COVID-19 na zmiany trajektorii rozwoju instytucjonalnego kapitalizmu – wymiar polski, regionalny (EŚW) i globalny.

II. Skrócona definicja kapitalizmu patchworkowego.

Kapitalizm patchworkowy to unikalny rodzaj architektury instytucjonalnej w krajach EŚW oznaczający zbiór luźno powiązanych ze sobą części (instytucji) pochodzących z różnych porządków instytucjonalnych, w tym zwłaszcza odziedziczonych w ramach zależności ścieżkowej z bardziej i mniej odległej przeszłości (proto-kapitalistycznej i socjalistycznej), a także przejętych po 1990 r. z krajów reprezentujących różne modele rozwiniętego zachodnioeuropejskiego kapitalizmu. Architektura ta odznacza się brakiem osnowy instytucjonalnej spajającej poszczególne części, co sprawia, że cechuje ją niespójność, niedookreśloność (niejednoznaczność) i wyraźny deficyt komplementarności instytucjonalnych. Szczególnie ważnym wymiarem niespójności jest niedopasowanie instytucji formalnych i nieformalnych albo inaczej – słabe społeczne osadzenie tych pierwszych (Rapacki i Gardawski, 2019; Rapacki, 2019).

III. Cechy dzielone z kapitalizmem hybrydowym, peryferyjnym i postkolonialnym.

- Niższy poziom rozwoju gospodarczego.
- Imitacyjny i zależny charakter rozwoju.
- Peryferyjne miejsce w międzynarodowym podziale pracy (rola wielkich korporacji transnarodowych, TNCs).
- Historycznie uwarunkowana niezdolność do budowy sprawnego państwa i systemu spójnych, efektywnych instytucji (Braudel, 1995; Wallerstein, 1974).
- Historyczne wzorce kopiowania przez peryferie instytucji z krajów Centrum (Szücs, 1988) i ich deformacji.
- Zależność „niewidzialna” (kulturowa) eksponowana przez teorię postkolonialną (Said, 1978) – rola wyjaśniająca kategorii *subaltern* (Spivak, 1988).
- Słabe społeczne zakorzenienie importowanych instytucji formalnych – odmienność „logiki” egzogenicznych, narzuconych odgórnie instytucji formalnych oraz dominującego, ukształtowanego endogenicznie systemu wartości, przekonań i społecznych preferencji (Inglehart i Welzel, 2010; ESS, 2018).

- Silny negatywny „przechyl” w definicjach kapitalizmu peryferyjnego, postkolonialnego, hybrydowego i patchworkowego (braki, deficyty, niedorozwój itp.) – por. m.in. Sztompka, 2005; Sowa, 2013.

IV. Cechy unikalne kapitalizmu patchworkowego

- Dwukrotne gwałtowne przerwanie ciągłości rozwoju w latach 1945-1990 i dwukrotne przestawienie „zwrotnicy dziejów”.
- Efekt – „nietwórcza destrukcja”, tj. zniszczenie osnowy w istniejącej architekturze instytucjonalnej; czyni to ją zbiorem amorficznych instytucji, który można by nazwać **bezsystemiem**.
- Dodatkowa warstwa czasowa w ścieżce zależności – scheda po socjalizmie.
- Wejście do świata kapitalizmu jako ‘outsider’, a nie ‘insider’.
- Unikalna treść procesu imitacji: połączenie trzech różnych faz ewolucji zachodniego kapitalizmu – (i) wczesnej modernizacji, (ii) zaawansowanej modernizacji (post-przemysłowej) oraz (iii) fazy post-nowoczesnej (Ziółkowski, 2015).
- Nieokreślona tożsamość albo inaczej - *habitus* (Bourdieu, 1984).
- Wewnętrzna niespójność systemów wartości i przekonań w poszczególnych krajach (Inglehart i Welzel, 2010; Lissowska, 2020).
- Negatywna spuścizna po realnym socjalizmie (wartości, postawy, mentalność).

V. Kierunki zmian kapitalizmu patchworkowego w Polsce i na Węgrzech

- Wyniki najnowszych badań empirycznych z udziałem autora (2021): (i) utrzymujący się poziom podobieństwa krajów EŚW11 do modeli kapitalizmu zachodnioeuropejskiego (współczynniki podobieństwa na poziomie ok. 60), (ii) **wzrost częstości policentrycznych wzorców podobieństwa** (Próchniak i inni, 2021).
- Intencjonalność a nieintencjonalność – „Frankensteinizacja” architektury instytucjonalnej na Węgrzech po 2010 r. i **powstanie „Frankenpaństwa”** (Scheppel, 2013).
- Polska po 2015 r. – kolejne ‘Frankenpaństwo’ czy **przypadek ‘nie-twórczej destrukcji’** dokonywanej przez *subalterna* (Spivak, 1988)? Do najbardziej spektakularnych przejawów dalszej „patchworkizacji” polskiego kapitalizmu należy zaliczyć prymat bieżącej polityki nad systemem obowiązujących instytucji formalnych i wynikająca stąd tendencja do wzrostu woluntaryzmu i uznaniowości.
- Polska po 2015 r. – **zmiany w mechanizmach koordynacji decyzji gospodarczych na korzyść metod nierynkowych, głównie administracyjnych**. Oznacza to wyraźne przesunięcie Polski w kierunku ‘idealno-typowego’ modelu koordynowanej gospodarki rynkowej Halla i Soskice’a (2001).
- Polska – częściowa ‘abdykacja’ państwa z funkcji dostarczyciela dóbr publicznych i społecznie pożądaných i jej substytucja poprzez rozbudowane programy redystrybucyjne; jednym z ich efektów ubocznych jest postępująca, wymuszona **prywatyzacja sfery ochrony zdrowia i edukacji**.
- Polska – **utrata po 2015 r. statusu państwa półcentralnego (półperyferyjnego)** i stopniowy dryf w kierunku peryferii.
- Nieliberalny zwrot w krajach EŚW11 jako wyraz rosnącej społecznej frustracji i resentymentu związanych z percepcją członkostwa w EU (Krastew i Holmes, 2018 i 2020).

VI. Możliwe kierunki wpływu pandemii COVID-19 na zmiany trajektorii rozwoju kapitalizmu.

- Pandemia COVID-19 oznacza bezprecedensowy zarówno co do skali, jak i złożoności oraz wielowymiarowości możliwych skutków **negatywny, asymetryczny szok zewnętrzny, który może stanowić „zwrotnicę dziejów”**, a przynajmniej przyspieszyć proces dochodzenia do punktu zwrotnego w dotychczasowych trajektoriach rozwoju gospodarczego i instytucjonalnego poszczególnych krajów i całego porządku światowego (Acemoğlu i Robinson, 2014; Próchniak i inni, 2020).
- Formułowane najczęściej **projekcje skutków pandemii** zawierają się **między oczekiwaniem głębokich przemian wzorców produkcji i konsumpcji oraz ideowego przewartościowania stylów życia** związanych z wielowymiarowym kryzysem, który dotknie, choć inaczej, kraje zarówno bogatego, jak i biednego kapitalizmu, a **co najwyżej wzmocnieniem dotychczasowych tendencji oddziałujących na systemy społeczno-gospodarcze końca XX w.** (czwarta rewolucja przemysłowa, globalizacja, rosnące nierówności, kryzys klimatyczny) [Próchniak i inni, 2020].
- Przebieg epidemii ujawnił **zawodność mechanizmów rynkowych** i ogromną skalę interwencji państw narodowych, których władze balansują pomiędzy ograniczaniem wielkości strat potencjału ludzkiego a utratą potencjału gospodarczego.
- W związku z zagrożeniem epidemicznym dokonuje się obecnie **„zamiana” wolności na bezpieczeństwo** – występuje **wzrost autorytaryzmu** i roli państwa; tendencji tej od strony „podaży” towarzyszy wzrost „popytu”, tj. zapotrzebowania społecznego na obostrzenia, regulacje, nakazy i zakazy zwiększające bezpieczeństwo zdrowotne. Tendencje te mają swoje podłoże w silniejszej preferencji przeżycia niż wolności w wielu krajach EŚW, w tym w Polsce [Inglehart i Welzel 2010], i mogą się utrzymać po zakończeniu epidemii (Próchniak i inni, 2020).
- Prawdopodobne są **trwale zmiany struktury popytu na pracę**: wzrost zakresu prekaryzacji i roli ekonomicznej oraz udziału nisko opłacanej, pozbawionej osłon socjalnych, nadzorowanej przez algorytmy i w dużym stopniu zautomatyzowanej pracy (np. w magazynach oraz przy dostawach jedzenia na rowerach i skuterach).

Bibliografia

- Acemoğlu, D., Robinson, J. (2014), *Dlaczego narody przegrywają. Źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa*, Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Braudel, F. (1995), *Historia i trwanie*, Warszawa: Czytelnik.
- European Social Survey (2018), <https://www.europeansocialsurvey.org>.
- Inglehart, R. Welzel, Ch. (2010), ‘Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy’. *Perspectives on Politics*, 8 (2): 551-567.
- Krastev, I., Holmes, S. (2020), *The Light that Failed. A Reckoning*, New York: Penguin Books.
- Krastev, I., Holmes, S. (2018). ‘Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents’, *Journal of Democracy*, 29(3), July: 117-128.
- Lissowska, M. (2020), *Beliefs and preferences of a society as a background for shaping institutional structures*, maszynopis, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

- Próchniak M., Gardawski J., Lissowska M., Maszczyk P., Rapacki R., Sulejewicz A., Towalski R. (2021), *Trajektorie rozwojowe krajów Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2015-2020*, maszynopis, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Próchniak M., Gardawski J., Lissowska M., Maszczyk P., Rapacki R., Sulejewicz A., Towalski R. (2020), *Ścieżki rozwojowe krajów i regionów Europy Środkowo-Wschodniej*, w: „Raport SGH i Forum Ekonomicznego 2020” (red. M. Strojny), XXX Forum Ekonomiczne w Krynicy-Zdroju, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, s. 15-59.
- Rapacki, R. [ed.] (2019). *Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe*, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Rapacki, R., Gardawski, J. (2019), ‘Istota i najważniejsze cechy kapitalizmu patchworkowego w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej’, in: Rapacki, R. (red.), Próchniak, M., Czerniak, A., Gardawski, J., Horbaczewska, B., Karbowski, A., Maszczyk, P., Towalski, R. (2019). *Kapitalizm patchworkowy w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa: PWE.
- Said, E.W. (1978), *Orientalism*, New York: Pantheon Books.
- Scheppele, K.L. (2013), ‘The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work’, *Governance*, 26:4, October: 559-562.
- Sowa, J. (2011), *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*. Kraków: Universitas.
- Spivak, G.C. (1988), ‘Can the Subaltern Speak’, in C. Nelson, L. Grossberg (eds.), *Marxism and Interpretation of Culture*, Chicago.
- Sztompka, P. (2005), *Socjologia zmian społecznych*, Kraków: Znak.
- Szücs, J. (1988). ‘Three historical regions of Europe’. In: J. Keane, ed., *Civil society and the state*. London: Verso.
- Wallerstein I. (1974), *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis*, “Comparative Studies in Society and History”, 16(4).
- Ziółkowski, M. (2015), *Teoria socjologiczna a transformacja społeczeństwa polskiego*, Warszawa: Scholar.